

Rapporten omfatter 4.-6. halvår af projektet fra sommeren 2012 til udgangen af 2013. Perioden markerer afslutningen af flere feltarkæologiske delprojekter og overgangen til projektets egentlige publikationsfase.

Ved projektstarten i efteråret 2010 omfattede projektets mål bl.a. nedenstående hovedpunkter (jf. projektbeskrivelsen sd. 12):

- *Udviklingen i kult- og ritualpraksis i det 1. årt. e.Kr. og elitens rolle i organisationen af den førkristne religion.*
- *Baggrunden for de skandinaviske kulthuse. En lokal udvikling eller med klassiske rødder?*
- *Førkristen symbolik på genstande. Oprindelse, udvikling, motivverden og betydning.*
- *Kultkontinuitet fra førkristen til kristen tid.*

Projekternes overordnede målsætning er at kunne tegne et billede af karakteren og udviklingen af det førkristne, religiøse miljø i det 1. årtusinde e.Kr. op til Kristendommens introduktion i Skandinavien.

Planlagte seminarer og konferencer: Seminar 2012 og internationalt symposium i 2014.

Fastlagte monografier:

- 1. Toftegård - udgravning, fund og tolkning.*
- 2. Hoby - udgravning, fund og tolkning.*
- 3. Tissø - udgravning, fund og tolkning.*
- 4. Syntese omkring skandinaviske storgårde og organiseringen af førkristne kulthandlinger.*
- 5. Førkristen ikonografi: motivverden, udvikling og betydning.*
- 6. International symposieberetning.*

Efter at projektet har arbejdet i tre år er der nået en tilfredsstillende målopfyldelse. Vor overordnede målsætning om at tegne et billede af den førkristne religions karakter og udvikling i det 1. årtusinde e.Kr. er opfyldt. Projektets fire eliteresidenser har vist sig at rumme arkæologiske data med rig information om periodens førkristne ritualer. Vi har derfor fået et godt indtryk af karakteren og udviklingen i ritualpraksis, i den rituelle bygningsarkitektur og den materielle kulturs førkristne symbolik. Projektets forskningsaktivitet har dokumenteret, at religionen udgjorde et grundlæggende element i det mentale verdensbillede som datidens mennesker opbyggede. På mange måder synes den førkristne religions verdensbillede at have været styrende for deres handlinger – måske i endnu højere grad end under kristendommen. Både vort projekt og parallelle forskningsinitiativer som Jellingprojektet viser, at overgangen fra den førkristne religion til kristendommen fandt sted i en langvarig overgangsperiode, hvor førkristne og kristne elementer gradvist blandedes. Arkæologien viser også, at der flere steder kan påvises kultkontinuitet.

Mens de videnskabelige resultater har været over forventning, så har projektet dog mødt tidsmæssige problemer. Forsinkelser på eksterne bevillinger til færdiggørelse af især de arkæologiske udgravninger ved Hoby og Toftegård har medført, at analyser og den

efterfølgende bearbejdning forsinkedes. Tidsplanen for enkelte af projektets publikationer er som en følge heraf blevet rykket 6-8 mdr., jf. rapportens projektplan. De meget omfattende og vigtige arkæologiske fund fra Hoby vil endvidere betyde, at udgravningerne her fortsætter i 2014, samt at publikationen af pladsen derfor først kan udkomme efter projektets afslutning i 2015. Vi opfatter det dog et "positivt" problem, idet de overvældende fund betyder, at Hoby i dag fremstår som den vigtigste bebyggelse i Nordeuropa fra århundrederne omkring Kr.f.

Projektets udgravninger af disse centrale bebyggelseskomplekser har endvidere dokumenteret, at det videnskabelige potentiale forøges betydeligt ved totalundersøgelser af få, men velvalgte lokaliteter sammenlignet med begrænsede, partielle undersøgelser af et større antal. Bebyggelserne er ofte meget komplekse, og deres fysiske udstrækning kan være langt mere omfattende end blot selve bygningsområdet. Medregnes for eksempel de rituelle pladser ved den store residens ved Tissø, så omfatter komplekset et areal på flere hundrede hektar, mens selve bebyggelsen "kun" dækker 50 Ha.

Publikationerne

Projektet er meget bevidst om, at de planlagte publikationer vil få stor international interesse. Publikationerne vil omfatte en række større antologier og monografier, og de får højeste prioritet i projektarbejdet i 2014-15. Antologierne vil fremlægge de rige arkæologiske fund fra projektets fire nøglelokaliteter, mens monografierne vil være af mere syntetiserende karakter. De vil sandsynligvis komme til at indtage en position som arkæologiske referencepublikationer inden for skandinavisk og nordeuropæisk arkæologi.

På nuværende tidspunkt vil projektets publikationsrække omfatte følgende påbegyndte og planlagte antologier og monografier (angivet efter udgivelsesår):

2015

- Gudme (delprojekt D2, påbegyndt af Palle Ø. Sørensen m.fl.)
- Toftegård (delprojekt D3, påbegyndt af Anna S. Beck og Mads Dengsø Jessen m.fl.)
- Tissø (delprojekt D4, påbegyndt af Lars Jørgensen m.fl.)
- Førkristne og tidlige kristne rituelle bygninger (delprojekt D6, Mads Dengsø Jessen)
- Kultens plads i det førkristne landskab (delprojekt D10, Sofie Laurine Albris. Ph.d.-afhandling indleveres)

2016

- Int. konference foråret 2015 (Lars Jørgensen & Mads Dengsø Jessen)
- Hoby (delprojekt D1, v/Susanne Klingenberg og Ruth Blankenfeldt m.fl.)
- Skandinaviske residenser i det 1. årtusinde (delprojekt D8, afhandling påbegyndt af Lars Jørgensen)

I den seneste årsrapport blev nævnt, at projektet opslog to stillinger: en forskerstilling i to år til området "Toftegård og rituel bygningsarkitektur" og et ph.d.-projekt omkring førkristne stednavne og stednavnemiljøer i Sydsandinavien og landskaberne omkring projektets nøglepladser. Begge stillinger blev besat i efteråret 2012 med henholdsvis Mads Dengsø Jessen på projektet omfattende den rituelle bygningsarkitektur og Sofie Laurine Albris på Ph.d.-projektet. Sidstnævnte projekt er en samfinansiering mellem Nationalmuseets "Førkristne Kultpladser", Nordisk Forskningsinstitut på Københavns

Universitet og Kulturministeriets Forskningspulje. Senest er netop realiseret, at Anna Severine Beck fra Køge Museum (projekt D3) også har opnået et ph.d.-stipendium ved Århus Universitet gennem samfinansiering mellem Århus Universitet, Førkristne Kultpladser og Kulturstyrelsen. Dette påbegyndes januar 2014.

Endvidere skal nævnes, at udgravningerne på to af projektets nøglelokaliteter er endeligt afsluttet – Tissø og Toftegård. Disse udgravninger er gennemført med støtte fra Kulturstyrelsen (Tissø og Toftegård) og Aage og Johanne Louis-Hansens Fond (Tissø). De naturvidenskabelige analyser i projektet er sideløbende blevet udført i hovedprojektets bevilling fra *A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond til almene Formaal*. De vil blive afsluttet i 2014.

I december 2013 arrangerede projektets ph.d.-studerende Sofie Laurine Albris et seminar med otte internationale indlæg omkring *Stednavne og bebyggelsesdynamik i 1. årtusind e.Kr. - Et seminar om bopladsers forandringer og stednavnes etablering, overlevering og død*. I seminaret deltog ca. 50 forskere fra fortrinsvis Skandinavien. Baggrunden var *bl.a.*, at den arkæologiske viden om bebyggelsehistorien er øget markant de sidste 30 år. I dag har vi en helt anden opfattelse af bebyggelsen i landskabet som en dynamisk proces, og det giver nye muligheder for at forstå de ældste stednavne og frigøre deres potentiale til forståelse af fortidens kollektive opfattelse af 'steder'. Det overleverede stednavnebillede er fragmenteret, men modsat andre sproglige kilder er navnene lokalt forankrede og kan dermed føje vigtige perspektiver til den arkæologiske forståelse af bebyggelse og landskab.

Forskning

Ved udgangen af 2013 omfatter hovedprojektet 10 delprojekter med i alt 19 forskere og medarbejdere. Det er projektets hidtil største forskergruppe, og den vil fortsætte i 2014. Forskergruppen omfatter både danske, svenske og tyske forskere fordelt på nedenstående delprojekter:

- D1 – Hoby, storgård og gravplads fra 1.-2. årh.
- D2 – Gudme, stormandsresidens og kultpladser fra 3.-6. årh.
- D3 – Toftegård, stormandsresidens fra 7.-10. år.
- D4 – Tissø, stormandsresidens, samlingsplads og kultsted 6.-11. årh.
- D5 – Oftringer fra Trelleborg og Hundstrup mose, 7.-10. årh.
- D6 – Rituel bygningskultur i det 1. årtusinde e.Kr.
- D7 – Antropologiske analogier til skandinaviske, førkristne ritualer (afsluttet 2012).
- D8 – Syntese over det 1. årtusinde i Skandinavien.
- D9 – Særudstilling (planlagt til 2016).
- D10 – Kultens plads i det førkristne landskab (Ph.d.-projekt 2012-15).

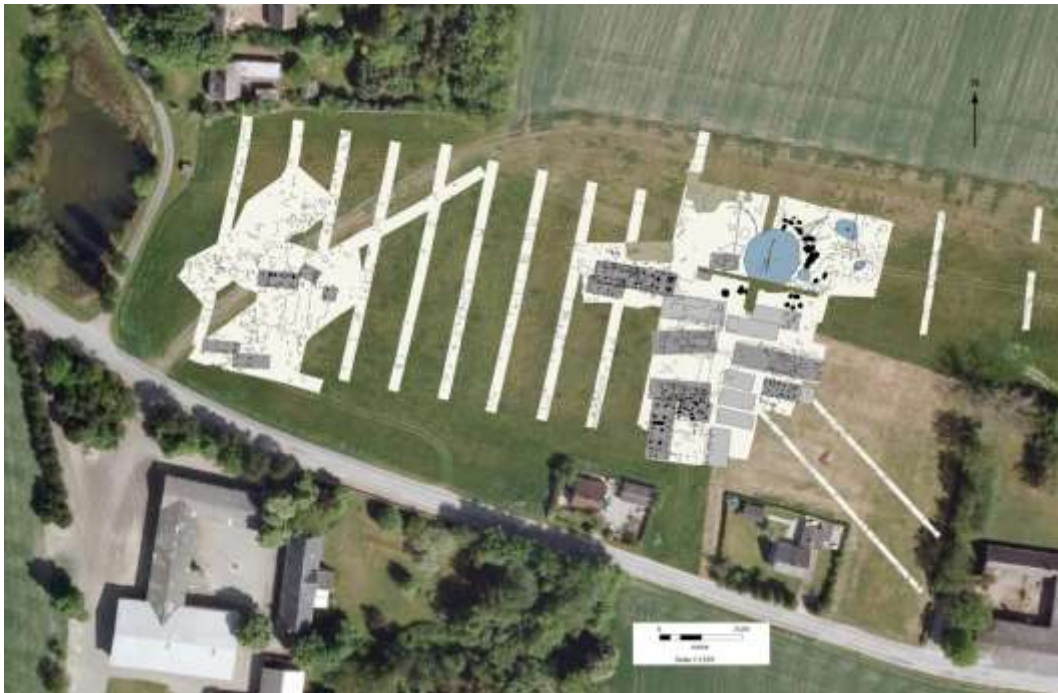
Delprojekt 1 - Storgården ved Hoby og ny publicering af Hobygravene

v/ Susanne Klingenberg, Peter Steen Henriksen, Ruth Blankenfeldt og Museum Lolland-Falster m.fl.

I både 2012 og 2013 er der gennemført omfattende udgravninger på storgården ved Hoby. Begge udgravningskampagner blev finansieret af Kulturstyrelsen med i alt 1.175.000 Kr. Desuden bidrog Nationalmuseet og Museum Lolland-Falster med ca. 300.000 kr.

Blandt hovedresultaterne er påvisningen af, at bebyggelsen ved Hoby repræsenterer en større bebyggelse/landsby og ikke blot en enkelt gård med småhuse. De undersøgte langhuse kan dateres til perioden 1. årh. f.Kr. – 2. årh. e.Kr.

I flere af de undersøgte hustomter er fundet offerfund i form af nedsatte lerkar og nedgravede hestekranier under gulvene. Bebyggelsen er mod nord afgrænset af et stort aktivitetsområde, som domineres af et vandfyldt bassin omgivet af mange kogegruber, deponeringer af knoglemateriale og et par mulige brøndlignende anlæg (jf. nedenstående udgravningsplan). Det store bassin opdeles i to halvdele af et flettet hegn. De foreløbige naturvidenskabelige analyser samt fordelingen af keramik i basinet viser, at det er gravet og opfyldt i samme periode som bebyggelsen på stedet. Pollenanalyserne i bassinets aflejringer viste samtidig, at der i ældre jernalder har været tale om et stort set træløst kulturlandskab med marker og græsningsland. Den stringente organisering af aktivitetsområdets forskellige anlæg indikerer, at der kan være tale om særlige anlæg til madtilberedning og en efterfølgende deponering af levn fra store kollektive måltider i vandbassinet. En afklaring af det meget interessante områdes funktion vil være målet for udgravningen i 2014.

Udgravningsplan med bebyggelsen fra tiden omkring Kr.f. ved Hoby. De usædvanlig velbevarede hustomter er markeret med gråt. Øverst i det store udgravningsfelt ses det formodede rituelle område med det store vandbassin (blå) kranset mod øst af madlavningsgruber (sort). Store mængder dyrekogler findes deponeret i området og selve bassinet.

I projektet har Susanne Klingenberg og Ruth Blankenfeldt desuden udarbejdet katalog over danske og nordtyske grave med romersk import fra ældre romersk jernalder. Stort set hele det danske materiale er nu fotograferet til Hoby-publikationen. Det er første gang, at dette vigtige gravmateriale publiceres samlet.

De zoologiske analyser af Hobys omfattende faunamateriale udføres af Dr. Ulrich Schmölcke og Dr. Elena Nikulina, som er projektets samarbejdspartnere ved ZBSA på Gottorp Slot i Slesvig. Ud over arts- og aldersbestemmelser omfatter undersøgelserne også aDna-analyser med henblik på mulig kortlægning af dyrenes oprindelse (lokale eller indførte individer). Analyserne af knoglerne fra 2011 gav en overraskende høj andel af får og geder. Med en andel på over 50 % ligger Hoby langt over andre nordeuropæiske bebyggelser fra denne periode. Undersøgelserne af dyreknoglerne fra 2012 og 2013 er netop påbegyndt, og det vil vise sig, om denne markante fordeling opretholdes. Blandt det nye materiale kan nævnes en ged, som med en skulderhøjde på 84 cm overgår alle andre registrerede geder fra forhistorisk tid i Europa. Analyserne viser også, at både får og geder blev slagtet i en ung alder, og derfor repræsenterer luksuskonsumtion og ikke indgik i for eksempel tekstilproduktion. Kvæget nåede til gengæld en høj alder, idet de sandsynligvis blev brugt til både mælkeproduktion og som trækdyr.

Bemærkelsesværdigt er også de foreløbige aDna-analyser af de velbevarede knogler fra får og geder i Hoby. Den fine bevaringskvalitet muliggør undersøgelser af det genetiske materiale, og her er det meget usædvanligt, at der foreløbig er påvist en stor genetisk variation med 12-15 forskellige haplotyper. Det er mere end dobbelt så mange haplotyper som den hidtil største variation påvist på en lokalitet i Nordeuropa. Den store genetiske variation er med til at understrege pladsens særstilling inden for avl og uldproduktion.

Residensen ved Toftegård domineres af fem store halbygninger, som afløser hinanden. Halområdet er markeret på planen og det omkranses af madlavningsgruber. Hallerne er tydeligt adskilt fra bebyggelsens øvrige beboelseshuse og økonomibygninger.

Delprojekt 3 - Toftegård, stormandsresidens fra 7.-10. årh.

v/ Anna Severine Beck, Køge Museum og Mads Dengsø Jessen, NM.

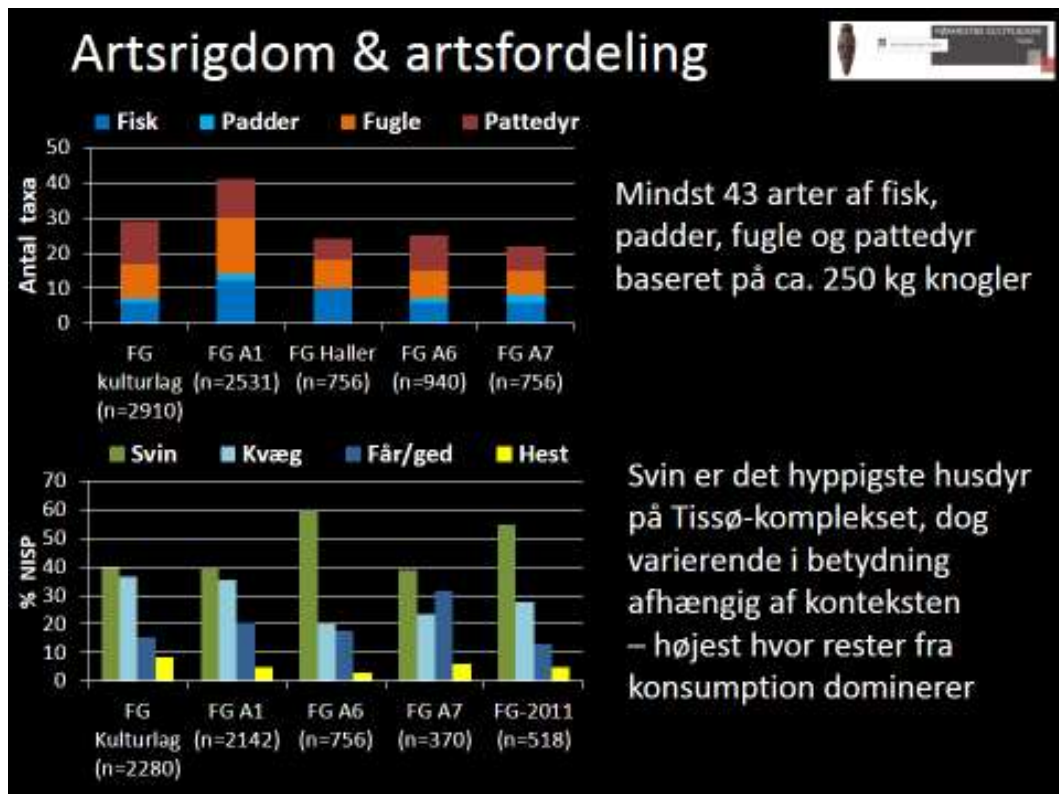
I 2013 bevilgede Kulturstyrelsen 500.000 kr. til at færdiggøre undersøgelsen af stormandsresidensen ved Toftegård på Stevns. Storgården er nu afgrænset, og der er opnået et godt indblik i dens bebyggelsesplan og funktionelle struktur. Med årets vellykkede udgravning blev således taget det sidste spadestik, og i 2014 påbegynder Anna S. Beck og Mads Dengsø Jessen bearbejdningen af resultaterne med henblik på publicering i 2015.

Delprojekt 4 - Stormandskomplekset ved Tissø, 6.-11. årh.

v/ Lars Jørgensen, Josefine F. Bican, Anne Birgitte Gotfredsen, Peter Steen Henriksen m.fl.

I sommeren 2013 afsluttedes den sidste udgravning omfattende et lille, men komplekst fundområde nord for de store halbygninger på Fugledegård. Ud over aflejringer med rituelle deponeringer og en bageovn fandtes der også fem kalkbrændingsovne fra det 9. årh. – de hidtil ældste i Skandinavien.

I 2013 har zoologen Anne Birgitte Gotfredsen arbejdet med bestemmelse af det omfattende faunamateriale fra bl.a. feltsæsonen 2013 og udfærdigelse af beretning for det rituelle område ved lergravene, Fugledegård FG. Nedenstående figur sammenfatter faunahovedgruppernes fordeling på en række af anlægskomplekser i tilknytning til Fugledegård residensen.

Faunamaterialet fra Tissø er med ca. 300 kg det største fra Danmark. Specielt for pladsen er den store artsdiversitet, som kendetegner elitesidens i Skandinavien. Figuren viser artsfordelingen i dels de store haller, to formodede rituelt deponerede kulturlag FG Kulturlag og FG 2011, samt en række specielle grubehuse (FG A1, A6 og A7). (Grafik: Anne Birgitte Gotfredsen).

Gotfredsen har desuden afsluttet analyser og manuskript til fællesartikel med særligt fokus på et brøndlignende offeranlæg på Kalmergården. I starten af dets funktionsperiode omkring 700 e.Kr. har det været anvendt til specielle - formentlig rituelle deponeringer af husdyr. Det brøndlignende anlægs nederste lag indeholder især dyrekranier og ekstremiteter, dvs. kødfattige dele, men af stor symbolværdi. Dermed er indholdet væsensforskelligt fra almindeligt husholdningsaffald, som findes i anlæggets øvre aflejringer og i andre af Tissø-kompleksets kontekster. Offeranlæggets indhold skal nu sammenholdes med resultaterne fra de afsluttede undersøgelser af tre offerbrønde på Trelleborg (delprojekt 5) og lignende brønde fra det sydiskandinaviske område.

Publiceringen af det store residenskompleks ved Tissø er påbegyndt. En række artikler til monografien er allerede indleveret og gennemgår internationalt *peer review*. Antologien vil blive den første, der udkommer fra projektet i 2015. Arbejdstitlerne på de enkelte bidrag er:

1. Lars Jørgensen – Tissøområdets arkæologi.
2. Almut Schülke – Kommunikationslandskabet omkring Tissø.
3. Sofie Laurine Albris – Stednavnemiljøet i Vestsjælland.
4. Sandie Holst & Anne Birgitte Gotfredsen – Tissø kompleksets havn ved Dalby Hals.
5. Josefine Bican – Bulbrogård residensen fra det 6.-7. årh.
6. Lars Jørgensen – Fugledegård residensen fra det 8.-11. årh.
7. Lydia Carstens – Symbols of Power. The Iron Age hall from a philological point of view.
8. Peter Steen Henrichsen, Laurine Albris, Anne Birgitte Gotfredsen & Sandie Holst – Kalkovne, bageovn, smedje og rituelle deponeringer ved hallerne på Fugledegård.
9. Lone G. Thomsen – Grubehuse og samlingsplads.
10. Heide Eilbracht & Lars Jørgensen – Markedsplads, handel og håndværk.
11. Anne Birgitte Gotfredsen, Peter S. Henrichsen og Lars Jørgensen – Det rituelle brøndanlæg på markedspladsen ved Kalmergården.
12. Anne Birgitte Gotfredsen – Faunamaterialet fra Tissø. Undersøgelser af elitekompleksets kostsammensætning og den rituelle behandling af faunalevn.
13. Josefine Bican, Anne Birgitte Gotfredsen Peter Steen Henrichsen – Offerpladsen ved lergravene på Fugledegård.
14. Birgitta Hårdh – Guldhalsringen fra Kalmergården.
15. Birgitta Hårdh – Tre sølvskatte fra vikingetid fra Kalmergården og Fugledegård.
16. Jens Jeppesen – Værktøjskisten fra Halleby Å.

Delprojekt 5 – Ofringer fra Trelleborg og Hundstrup Mose

v/ Anne Birgitte Gotfredsen, Karin M. Frei, Charlotte Primeau og Lars Jørgensen.

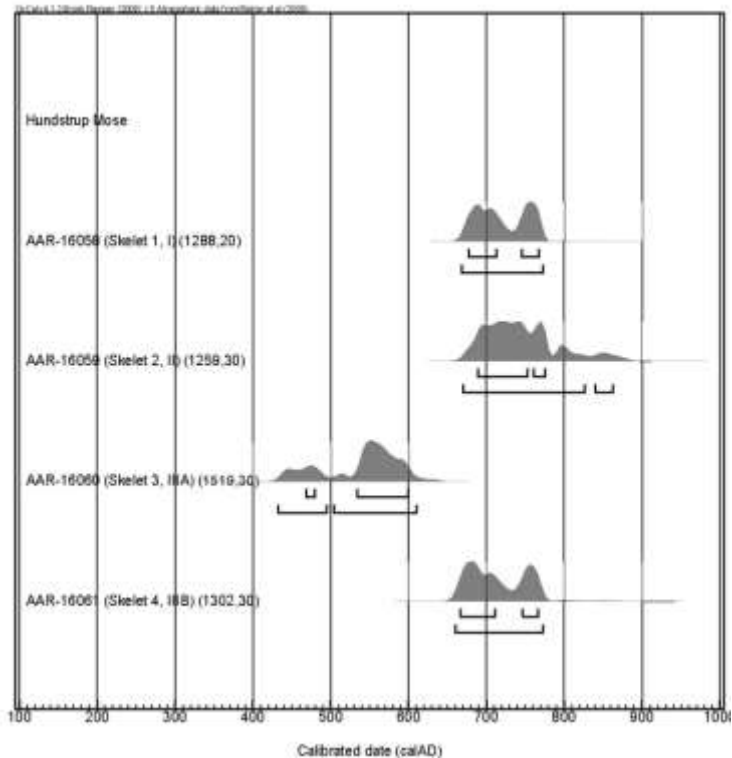
De naturvidenskabelige analyser af Gotfredsen, Frei og Primeau er afsluttet, og der mangler blot resultatet af to C14-dateringer fra Trelleborg, inden manuskriptet kan afsluttes.

Delprojekt 6 – Rituel bygningskultur i det 1. årtusinde e.Kr.

v/Mads Dengsø Jessen

Mads Dengsø Jessen har i efteråret 2012 arbejdet videre med registrering af de førkristne rituelle bygninger, som løbende dukker op i forbindelse med arkæologiske udgravninger i Skandinavien. I projektet vægtes overgangen til den kristne bygningsarkitektur, hvor arkæologien i dag indikerer en første fase, hvor den kristne kult fortsat fandt sted i huse i traditionel vikingetidstype. Det traditionelle kirkebyggeri i form af de mulige stavbygninger, som konstateredes ved 50' og 60'ernes kirkerenoveringer kan således udgøre en fase 2 af de kristne ritualbygninger. Projektet fortsætter i 2014-15.

C14-dateringer af fire ofrede personer fra Hundstrup Mose på Sjælland. De er nedlagt i henholdsvis det 6. og 7.-8. årh. Karin Freis analyser af en af personerne fra det 8. årh. viser et unormalt højt niveau af strontium. Det kan kun skyldes, at der er tale om et fremmed individ med anden geografisk oprindelse end Danmark.

Delprojekt 8 – Syntese over det 1. årtusinde e.Kr. i Skandinavien

v/Lars Jørgensen

Projektet kører sideløbende med ledelsen af projektet og vil blive afsluttet ultimo 2015 med indlevering af afhandling. Siden starten af projektet i 2010 har rækken af forskningsprojekter resulteret i helt ny viden om både de rituelle pladser og de ritualer som formede datidens religion. I dag forstår vi langt bedre det komplekse billede, som vi for eksempel har påvist i tilknytning til elitesidens ved Tissø. Specielt de naturvidenskabelige analyser har løst op for forståelsen af de enkelte rituelle pladser funktion.

Samles informationen i de middelalderlige skriftlige kilder, så omtales generelt tre hovedrit i den norrøne, før-kristne religion: *Kommunionsoffer* (blot med rituelle måltider og øldrikning, samt ofring af dyr, øl/væsker til guderne), *Gave- eller takoffer* (omfatter også libationsofre i form af væsker), samt *soningsoffer* (ved kriser og kalendariske riter). De seks rituelle pladser påvist ved Tissø repræsenterer efter al sandsynlighed alle tre typer riter. Kommuniions- og gaveofre er tydeligvis de mest almindelige riter. Kun plads 3, hvor der er konstateret mulige menneskeofre, kunne repræsentere et soningsoffer.

Undersøgelserne af projektets fire nøglelokalteter (Hoby, Gudme, Tissø og Toftegård) har på dem alle dokumenteret arkæologiske fund i et antal og med en volumen, som bekræfter en af projektets oprindelige hypoteser, at datidens elitesidens fungerede som centre for store kollektive religiøse og sociale begivenheder. De omfattende levn af for eksempel dyrekogler fra store kollektive *blot* optræder ikke på datidens mere ordinære gårdsanlæg, hvorimod de fire pladser alle rummer fund fra netop disse ritualer.

Landskabet omkring det formodede kongelige residenskompleks fra det 6.-11. årh. ved Tissø. På luftfotoet er markeret de seks hidtil erkendte områder med rituelle funktioner fra vikingetiden. 1: residensen med kultbygning, 2: våbenofre, 3: åben plads med ofringer og måltidsrester, 4: værktøjskiste og sværd i Halleby Å, 5: offerbrønd med dyreofre, 6: mulige hesteofre. (Foto: Per Poulsen).

Forskningsprojektets tværvideenskabelige tilgang har vist, hvorledes vi kan få identificeret og samtidig begynde at forstå de komplicerede ritualer, som ligger bag for eksempel vikingetidens rituelle pladser. Der er ingen tvivl om, at det er ad denne vej, at forskningen skal bevæge sig de kommende år, hvis vi bedre vil forstå handlingerne. Til illustration af potentialet citeres nedenfor et anonymt *peer review* af en af projektets kommende artikler:

“The article provides a fascinating new picture of the pre-Christian cult and religion of the north, based primarily on numerous recent results of archaeological excavations and examinations. Neither the written sources of Continental or British Christian authors nor the old-Norse mythology have delivered such first-hand informations of this strange, forgotten world. The new results, as given by, show that in pre-Christian times religion played an essential, if not dominating part of the “Lebenswelt” in the Northern world.”

Delprojekt 10 – Kultens plads i det førkristne landskab

Ph.d.-projekt v/ Sofie Laurine Albris (påbegyndt 1/10-2012)

I slutningen af 2012 påbegyndte Sofie Laurine Albris sit Ph.d.-projekt med titlen *“Kultens plads i det førkristne landskab. Komparative undersøgelser af arkæologi og stednavne i relation til nordisk førkristen religion”*. Projektet mål er identifikation og kortlægning af bevarede stednavne og stednavnemiljøer relateret til den førkristne kult og religion i det 1. årtusinde e.Kr. Gennem komparative analyser af arkæologiske kilder og stednavne skal undersøges, hvordan den religiøse forestillingsverden og de tilhørende ritualer var rumligt

forankret omkring bebyggelserne i Sydsandinavien i det 1. årtusind e.Kr.

I de seneste 20 år har arkæologiske fund øget vor viden om den sene førkristne religion i Norden. I kombination med Nationalmuseets arkæologiske samlinger betyder de nye fund, at vi i dag har bedre mulighed for at identificere og belyse den førkristne religions organisering og dens rumlige og landskabelige forankring i de områder, som i perioder fungerede som rituelle centre. Ved en retrospektiv analyse rummer Nationalmuseets store arkæologiske samlinger vigtige informationer til lokalisering af de områder, hvor projektet skal analysere det bevarede stednavnemateriale.

De sakrale stednavne har længe været betragtet som en vigtig kilde til den sene førkristne religion i Norden. Hvor vi ellers mest kender denne tro gennem skriftlige kilder fra middelalderen, så udgør de ældste stednavne en lokalt forankret kilde til fortidens opfattelse af steder i landskabet. Med deres indhold af f.eks. gudenavne, fortæller de om ord og koncepter, der var i almindelig brug i datiden. Derfor er forståelsen af navnene i forhold til de arkæologiske data vigtig. Tidligere har især sprogforskere arbejdet med de sakrale stednavne i Skandinavien. Med det øgede arkæologiske kendskab til, hvordan den førkristne religion udvikler sig gennem det 1. årtusinde er der imidlertid mulighed for en revurdering af stednavnematerialet. Selvom en diskussion af de sakrale stednavne i forhold til nyere arkæologiske fund er indledt i de senere år, så mangler der en grundlæggende bearbejdning af relationerne mellem disse to meget forskellige kildegrupper.

Projektet skal derfor foretage komparative undersøgelser af arkæologisk og onomastisk materiale i landskabet omkring en række udvalgte arkæologiske lokaliteter. Dels de landskabsområder, hvor Nationalmuseets samlinger indikerer eksistensen af potentielle kultcentre, dels de lokaliteter som allerede er i det overordnede forskningsprojekts fokus på grund af tilstedeværelsen af førkristne, rituelle anlæg. Formålet er, at belyse relationen mellem kultpladserne, deres opland og organiseringen af disse "rituelle landskaber" omkring de vigtige bebyggelsescentre.

Konferencedeltagelse og -foredrag

Sofie Laurine Albris: 12.-14. dec. 2012 Tracing the Indo-Europeans. Roots of Europe, INSS, KU.

Sofie Laurine Albris: 4.-8. apr. 2013 Society for Name Studies in Britain and Ireland. SNSBI-conference and pre-conference workshop, Glasgow University.

Sofie Laurine Albris: 13. marts 2013: *Place names and settlement development around the Late Iron Age and Viking Period aristocratic residence. Thoughts from an on-going study of the hinterland of Lake Tissø, Zealand.* Viking Worlds, Oslo Universitet (UiO).

Sofie Laurine Albris: 15.-19. april 2013: *Place name horizons, settlement development, agrarian strategies and the Late Iron Age estate.* Dynamics of agrarian transformation and research. Dialogues with the Past. The Nordic Graduate School in Archaeology. UiO/Det norske institut i Rom.

Sofie Laurine Albris: 13. sept. 2013: *Kultens plads i det førkristne landskab. Komparative undersøgelser af sydskandinaviske stednavne og arkæologi i 1. årtusind e. Kr.* Præsentation af ph.d.-projekt ved arkæologi, Universitetet i Bergen.

Sofie Laurine Albris: 19. okt. 2013: *Models for settlement structure around elite residences in the South Scandinavian Iron Age. Social morphology as a step towards a new approach?*

A Thousand Worlds: Network Models in Archaeology. Durham University Department of Archaeology.

Sofie Laurine Albris: 7. nov. 2013: *Navne på -lev og jernalderens centralpladser. Hvordan markerer navnetypen ændringer i yngre jernalders ejerskabsforhold?* NORNA:s 43:e symposium Innovationer i namn och namnmönster. Högskolan i Halmstad.

Josefine F. Bican: 1. nov. 2012 – seminar ”Skoven som ressource” – Vikingeskibsmuseet, Roskilde.

Josefine F. Bican: 8. – 9. nov. 2012 – ODM Kultur-, naturhistorisk og kunsthistorisk orienteringsmøde, foredrag om udgravninger ved Tissø 2011 og 2012.

Josefine F. Bican: 30. januar 2013 – seminar: *Spatial, Cultural, Political, and Ethnic Discontinuity*. The research programme Materials, Culture and Heritage from the Department of Culture and Society is hosting an Iron Age seminar open to all with an interest in the research of the Iron Age, Moesgård, Århus Universitet.

Josefine F. Bican: 22. februar 2013 – Seminar ”Vikingetid I Danmark”, Saxo-instituttet, Københavns Universitet.

Josefine F. Bican: 17.-20. april 2013 – Seminar Stockholm. Ancient Centers, Special Economic Zones and – Restart! New Aspects of Viking Age Urbanism, c. 750-1100.

Josefine F. Bican: 29. Nov. 2013 – Vikingetidens aristokratiske miljøer, Seminar, Københavns Universitet.

Anne Birgitte Gotfredsen: VIKING - Jelling Conference III, National Museum. 9th September 2013.

Anne Birgitte Gotfredsen The North Atlantic Archaeology Symposium: Viking Age and the Early Middle Ages. University of Copenhagen, SAXO-Institute, 26th-27th of September 2013, Copenhagen.

Anne Birgitte Gotfredsen: Uppåkra meeting – dealing with problems concerning central places in general and Uppåkra in particular. University of Lund. Workshop in Lund 3-4 October 2013.

Anne Birgitte Gotfredsen: Vikingetidens aristokratiske miljøer. Deltagelse i seminar d. 29. november 2013. Københavns Universitet med foredraget ”Vikingerne ved Tissø – mad, status og identitet”.

Sandie Holst: 30. Januar 2013: Seminar på Moesgaard, Aarhus Universitet: Spatial, Cultural, Political and Ethnic discontinuity.

Sandie Holst: 7. juni 2013: Deltagelse i udstillingsåbning på Fugledegård formidlingscenter (Bl.a. markering af Kongsgården og den nye udstilling om kongsgården i vikingetid)

Sandie Holst: 29. nov. 2013: Seminar på Københavns Universitet: Vikingetidens aristokratiske miljøer.

Lars Jørgensen: 1. nov. 2012 – seminar ”Skoven som ressource” – Vikingeskibsmuseet, Roskilde.

Lars Jørgensen: Foredrag på Northern Worlds Conference. Nationalmuseet. 28.- 30. nov. 2012.

Lars Jørgensen: 22. februar 2013 – Foredrag ved Seminaret “Vikingetid I Danmark”, Saxo-instituttet, Københavns Universitet.

Lars Jørgensen: 17.-20. april 2013 – Seminar Stockholm. Ancient Centers, Special Economic Zones and – Restart! New Aspects of Viking Age Urbanism, c. 750-1100.

Lars Jørgensen: 1.-2. okt. 2013. Arbejdsseminar omkring udgravningerne i Uppsala. Uppsala.

Lars Jørgensen: Uppåkra meeting – dealing with problems concerning central places in general and Uppåkra in particular. University of Lund. Workshop in Lund 3.-4. Oct. 2013.

Lars Jørgensen: Foredrag om Kulturministeriets Forskningsudvalg ved ODM’s Faglige Orienteringsmøde. Kolding 14.-15. nov. 2013.

Lars Jørgensen: 29. november 2013 – foredrag ved *Vikingetidens aristokratiske miljøer*, Seminar, Københavns Universitet.

Peter Steen Henriksen: 29/11-2013 *Korn og øl i vikingetiden. Fund fra aristokratiske pladser*. Københavns Universitets seminar: Vikingetidens aristokratiske miljøer.

Susanne Klingenberg: ODM’s Faglige Orienteringsmøde 8. og 9. november 2012.

Susanne Klingenberg: Northern Worlds Conference. Nationalmuseet. 28.- 30. Nov. 2012.

Susanne Klingenberg: The XVIIIth Roman Military Equipment Conference. Copenhagen 10. – 14. June 2013. Poster: Hoby – graves and settlement.

Susanne Klingenberg: ODM fagligt orienteringsmøde. Kolding 14.-15. nov. 2013.

Susanne Klingenberg: Stednavne og bebyggelsesdynamik i 1. årtusind e.Kr. - Et seminar om bopladsers forandringer og stednavnes etablering, overlevering og død. Nationalmuseet 9. dec. 2013.

Formidling: Udstillinger, foredrag, TV og radio

I forbindelse med formidlingen skal fremhæves at flere af projektets medarbejdere i 2012-13 var involveret som faglige konsulenter i forbindelse med udformningen af den nye udstilling *”Kongsgård og kultsted – Vikingerne ved Tissø”* på *Formidlingscenter Fugledegård*. Den åbnede i sommeren 2013, og formidlingscentret ligger blot 300 meter fra storgården ved Tissø, hvor en af kompleksets bygningsfaser i dag kan ses markeret i terræn. Formidlingscentrets nye udstilling danner en fin ramme omkring fortællingen om vikingetidens imponerende residens.

Desuden har Lars Jørgensen været medlem af faggruppen i forbindelse med udarbejdelse af nyt formidlingskoncept til Museet ved Trelleborg, som nyopstilles i løbet af de kommende år.

Josefine F. Bican: 8. oktober 2012 - foredrag: *” Tissø – et magtcenter gennem 500 år”*, Folkeuniversitetet Høje Taastrup.

Josefine F. Bican: 6. maj 2013 – Foredrag Sidste nyt fra projektet *Førkristne kultpladser, F&F tematime, Nationalmuseet*.

Josefine F. Bican: 5. oktober 2013 – Foredrag ”Konger og kult ved Tissø”, Fugledegård Vikingemarked.

Peter Steen Henriksen: 13/11-2013 *Kalkbrændingsovnen ved Fugledegård*. Kalundborg Arkæologiforening.

Sandie Holst: 12 marts – Foredrag: *Hedenske vikingekonger ved Tissø* – Afholdt i Domus Felix kulturhus, Lejre (Stedfortræder for Lars Jørgensen)

Sandie Holst: 13. november – oplæg om kalkbrændingsovne ved Fugledegård (I forbindelse med Kalundborg Arkæologiforenings besøg på NM)

Susanne Klingenberg: 9. august. Indslag i TV 2 News. Udgravningen ved Hoby.

Susanne Klingenberg: 20. august. Radioudsendelse P 1 Alle Tiders Historie. Udgravningen ved Hoby.

Susanne Klingenberg: 26. august. Indslag i TV 2 Øst. Udgravningen ved Hoby.

Susanne Klingenberg: 28. august. Foredrag på Gloslunde Skole for Dannemare og Omegns Landsbylaug om undersøgelserne på bopladsområdet ved Hoby.

Susanne Klingenberg: Indlæg på Fagligt orienteringsmøde om årets udgravning ved Hoby. 9. november 2012.

Susanne Klingenberg: November 2012. Rudbjerg posten artikel om årets udgravning ved Hoby.

Publikationer

Sofie Laurine Albris: Juli 2013: Tissø, Månedens Navn, Afd. for Navneforsknings hjemmeside http://navn.ku.dk/maanedens_navn/tissoe/

Josefine F. Bican: Forskningsgravning – en nødvendighed. *Arkæologisk Forum* nr. 26 2012, pp. 28-30.

Josefine F. Bican: Bulkister og Bådgrav ved Bulbrogård – en senneolitisk gravplads ved vestbredden af Tissø. *Årbøger for Nordisk Oldkyldighed og Historie 2010* (2012) pp. 7 – 42.

Josefine F. Bican: Haller og bygningsritualer – den åbne, rituelle plads ved Fugledegård. I: Henriette Lyngstøm og Lone G. Thomsen (red): *Vikingetid i Danmark*. København 2013, pp. 127 – 130.

Josefine Franck Bican, Anna Severine Bech and Susanne Klingenberg: ”Pre-Christian Cult Sites – archaeological investigations.” I: Hans Christian Gulløv, Peter Andreas Toft & Caroline Polke Hansgaard (red): *Challenges and solutions. Northern Worlds – Report from workshop 2 at the National Museum, 1 November 2011*, pp. 261-268.

Gotfredsen, A.B. (i tryk): ”*The role of birds as grave gifts in richly furnished inhumation graves of Roman Iron Age c. 70-375 AD, eastern Denmark*”. *Anthropozoologica*, Numero Special. Peer review.

Gotfredsen, A.B. (i tryk): ”*Birds in subsistence and culture at Viking Age sites in Denmark*” In: L. Bejenaru & D. Serjeantsson (eds), *International Journal of Osteoarchaeology*, Special Issue - Bird in Archaeology: recent research. Peer review.

Lars Jørgensen, Bjarne Grønnow, Jette Arneborg & Hans Christian Gulløv 2012: At ordne min verden – billeder af inuits og nordboernes mentale landskaber gennem 4500 år. I Marita Akhøj Nielsen (red.), *Grønlands fascinationskraft. Fortællinger om polarforskningen*. Et festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II ved 40-års-regeringsjubilæet 2012, pp. 69-83. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Viborg.

Lars Jørgensen: Offer og kultplads i vikingetiden. I Mads Blom *et al.* (red.), *Vinkler på vikingetiden*, pp. 78-82. Nationalmuseet & Skoletjenesten.

Flemming Kaul og Susanne Klingenberg: Bælter af bronze. Skalk nr. 2, 2013.

Medarbejdere

Sofie Laurine Albris, ph.d.-studerende med et projekt omfattende stednavnemiljøerne omkring projektets primære lokaliteter.

Anna Severine Beck, museumsinspektør ved Køge Museum, ansvarlig for publiceringen af Toftegårdbopladsen.

Josefine Franck Bican, forskningsassistent, koordinering af arbejdet med publikationen af stormandskomplekset ved Tissø. Efterbehandling af udgravningsdata, kort til publikation og servicering af forfattere til publikation, spredningskort, diverse oplysninger, foto mm. (ansat siden 1/1 2011 med 30 t/uge).

Ruth Blankenfeldt, Ph.D., Gottorp Slot/Slesvig, forestår bearbejdning og publicering af de ældre gravfund fra Hoby i samarbejde med Susanne Klingenberg. (projektet dækker rejseomkostninger).

Pia Brejnholt, grafiker, varetager fotooptagelser af genstande til publicering, samt design og layout af projektets publikationsrække (timeafregnes).

Lydia Carstens, Ph.D., Gottorp Slot/Slesvig, udarbejdelse af artikel omkring "Sal" og "Hal" i den norrøne og gammeltyske litteratur.

Karin M. Frei, post.doc. ved Centre for Textile Research/Københavns Universitet og Nationalmuseet. Isotopanalyser af ofrede mennesker fra Trelleborg og Hundstrup Mose.

Anne Birgitte Gotfredsen, projektforsker, foretager arts- og aldersbestemmelser, analyser af faunamaterialet fra storgårdene ved Tissø og Toftegård, samt offeranlæg på Trelleborg (ansat siden 1/9 2011).

Peter Steen Henriksen, seniorforsker, varetager de naturvidenskabelige analyser og tolkning af aflejringer af formodet ritual karakter.

Sandie Holst, stud.mag. medhjælp til genstande, databaseregistrering og hjemmeside (timeansat).

Mads Dengsø Jessen, forsker, varetager publicering af storgården ved Toftegård i samarbejde med Anna S. Beck, samt syntese over udviklingen de skandinaviske rituelle bygninger.

Michael Nørgaard Jørgensen, grafisk medhjælp til digitalisering og udarbejdelse af udgravningsplaner til publikationer (timeansat).

Lars Jørgensen, forskningsprofessor, projektleder.

Susanne Klingenberg, mus.insp. ved Nationalmuseet. Varetager undersøgelser og bearbejdning af storgården ved Hoby med henblik på publicering af denne og de ældre gravfund.

Elena Nikulina, Dr., Gottorp Slot/Slesvig, ADna-analyser af får og geder fra Hoby.

Rune Pommer, stud.mag., medhjælp til flotering af makrofossilprøver og genstande, databaseregistrering og hjemmeside (timeansat).

Charlotte Primeau, forskningsassistent ved Antropologisk Laboratorium. Antropologiske undersøgelser af de ofrede mennesker fra Trelleborg og Hundstrup Mose.

Ulrich Schmölcke, Dr., Gottorp Slot/Slesvig, faunaanalyser af materialet fra Hoby.

Kamilla Fiedler Terkildsen, museumsinspektør ved Viborg Museum, ansvarlig for undersøgelsen af den formodede samlingsplads ved Kærgård (samarbejdspartner).

Styregruppe:

Direktør Per Kristian Madsen, Nationalmuseet

Vicedirektør Lene Floris, Nationalmuseet

Overinspektør Poul Otto Nielsen/Bodil Bundgaard Rasmussen (fra 2014), Nationalmuseet

Prof. Olaf Olsen, Alrø

Prof. Dagfinn Skre, Kulturhistorisk Museum, Oslo